

УДК 37.016:91

Вішнікіна Л.П.

ЗМІСТ ПРЕДМЕТНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ УЧНІВ

А Розглядається проблема наукового обґрунтування та конкретизації змісту предметних географічних компетенцій учнів, дається аналіз понять «компетентність», «ключові компетенції», «міжпредметні компетенції», «предметні географічні компетенції». Наведено приклад визначення орієнтовного змісту предметної географічної компетенції «знання» на основі оновленої навчальної програми з географії для основної школи.

Ключові слова: компетентнісний підхід до навчання, ключові компетенції, міжпредметні компетенції, предметні географічні компетенції, географічна компетентність учнів.

Актуальність проблеми. В освітньому просторі України вельми актуальною є проблематика, спрямована на систематизацію та модернізацію змісту й структури шкільної географічної освіти з урахуванням закономірностей та особливостей процесу навчання географії у сучасній школі на тлі викликів, що наразі існують до такого процесу. Концептуальні підвалини прогресивних зрушень у цьому напрямі засновані на компетентнісному підході до навчання географії.

Як зазначається у Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти, компетентнісний підхід до навчання передбачає «спрямованість навчально-виховного процесу на досягнення результатів, якими є ієрархічно підпорядковані ключова, загальнопредметна і предметна (галузева) компетентності» [3]. У цьому ж документі конкретизуються поняття «компетенція», «компетентність» та їхні різновиди. Компетенція визначається як «суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень у певній сфері діяльності людини», а компетентність – «набута у процесі навчання інтегрована здатність учня, що складається зі знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізуватися на практиці». До різновидів компетентностей і відповідних їм компетенцій належать ключові, міжпредметні та предметні (галузеві) [3]. З огляду на таке, відтепер у царині методики навчання географії постає актуальне завдання розроблення змісту предметних географічних компетенцій учнів, що спрямовані на досягнення конкретизованих результатів педагогічної діяльності вчителів, тобто, на формування і розвитку географічної компетентності учнів.

Запровадження терміну «географічні компетенції» до нормативних і практичних складників географічної освіти надало можливість розв'язувати проблему, яка полягає у тому, що, незважаючи на засвоєння набору теоретичних знань, учні не в змозі їх застосовувати під час вирішення конкрет-

них життєвих завдань. До того ж, формування географічних компетенцій передбачає не засвоєння школярами непов'язаних між собою географічних знань і вмінь, а комплексне оволодіння ними [9].

Варто зазначити, що географічні компетенції учнів мають за змістову основу емпіричні й теоретичні географічні знання, які повинні бути сформовані в учнів, а за операційну – необхідні для оволодіння школярами вміння, навички, установки, прийоми навчально-пізнавальної діяльності; вони передбачають наявність досвіду застосування зазначених знань, умінь, навичок тощо при вирішенні теоретичних і практичних завдань із географії [4].

Ключові географічні компетенції учнів ґрунтуються, по-перше, на концептуальних засадах шкільної географічної освіти, по-друге, на основних видах діяльності учнів, необхідних для формування їхнього географічно-орієнтованого світогляду, оволодіння соціальним досвідом і набуття вмінь, навичок та установок практичної діяльності в сучасному суспільстві. Такі компетенції поділяються на навчально-пізнавальні, здоров'язбережувальні, загальнокультурні, комунікативні, соціально-трудова й інформаційні географічні компетенції учнів [14].

Крім ключових географічних компетенцій, на уроках географії мають формуватися міжпредметні географічні компетенції, що передбачають володіння учнями способами універсальних навчальних дій і можуть застосовуватися при навчанні різним шкільним предметам і відповідають здатності школярів до: саморозвитку й самовдосконалення за свідомого засвоєння соціального досвіду, самостійного опанування нових знань і вмінь, оперування інформацією й орієнтації в світі професій [7]. До того ж, до міжпредметних компетенцій доцільно віднести такі, що формуються на уроках із різних шкільних предметів, а саме: природничо-математична, країнознавча, картознавча тощо [5; 6; 8].

Безпосередня організація та реалізація навчального процесу з географії, конструювання кожного

уроку повинна орієнтуватися на формування предметних географічних компетенцій учнів [10]. До таких компетенцій належать: географічні знання; географічні вміння й навички; географічне бачення світу; емоційно-ціннісне ставлення до довкілля й людської діяльності в ньому; досвід творчої діяльності учнів із географії [7].

Аналіз досліджень і публікацій. Орієнтована на компетенції освіта (competence-based education) почала формуватися у 1960-ті роки в США у загальному контексті запропонованого Н. Хомським (Масачусетський університет) поняття «компетенція» у царині теорії мови. У 1970-ті роки закладається розуміння відмінностей між поняттями «компетенція» і «компетентність», причім останнє трактується як те, що ґрунтується на знаннях, інтелектуальному та особистісно-зумовленому досвіді соціально-професійної життєдіяльності людини. Період 1980–1990 рр. характеризується застосуванням категорії компетенція/компетентність у теорії і практиці управління, керівництва, менеджменту та навчання спілкуванню [12]. Зокрема у роботі Дж. Ровена «Компетентність у сучасному суспільстві», що вийшла друком у Лондоні в 1984 р., дається розгорнуте тлумачення компетентності [13].

У 1990-ті роки на пострадянському просторі проводились психолого-педагогічні дослідження щодо професійної компетентності вчителя. Цей період відзначається тим, що у матеріалах і документах ЮНЕСКО визначається перелік компетенцій, які мають розглядатися як бажаний результат освіти. У доповіді на Міжнародній комісії з освіти ХХІ століття «Освіта: прихований скарб» (1996 р.) Жак Делор назвав основні глобальні компетентності. Провідна компетентність за Жаком Делором полягає у тому, щоб «навчитись робити щось, не лише задля отримання професійної кваліфікації, а у ширшому сенсі – задля компетентності, що надасть можливості здолати різноманітні численні перешкоди та співпрацювати у групі» [11].

У цьому ж році на симпозіумі у Берні (27–30 березня 1996 р.) за програмою Ради Європи розглядалося питання визначення ключових компетенцій (key competencies). В. Хутмакер оприлюднює затверджені Радою Європи визначення п'яти груп ключових компетенцій: соціально-трудова, загальнокультурна, комунікативна, інформаційна та навчально-пізнавальна [12].

Останнім часом до розроблення компетентісного підходу до навчання залучалися як науковці (Л. Вішнікіна, Т. Гільберг, І. Зимня, В. Краєвський, В. Самойленко, Г. Селевко, О. Топузов, Г. Уварова, А. Хуторський, В. Яценко та ін.), так і вчителі-практики (В. Кость, М. Познякова, П. Скавронський, Н. Чернявська та ін.). Наразі до п'яти груп вищезазначених ключових компетенцій доцільно додати здоров'язбережувальні, що передбачають опанування учнями установок фізичної й емоційної саморегуляції та саморозвитку й до яких належать: наявність досвіду орієнтації й екологічної діяльності в довкіллі та загальної екологічної культури; знання способів дотримання вимог безпеки життєдіяльності в різноманітних природних і соціально-економічних умовах; змога піклуватися

щодо особистого здоров'я [3].

Мета статті. Обґрунтування та визначення змісту предметних географічних компетенцій учнів на основі оновленої навчальної програми з географії для основної школи забезпечить, по-перше, спрямування педагогічної діяльності вчителів географії на досягнення конкретного наперед визначеного результату; по-друге, уможливить контроль рівня сформованості предметної географічної компетентності учнів на всіх етапах навчання.

Вклад основного матеріалу. Предметні географічні компетенції учнів мають формуватися безпосередньо при організації та реалізації навчального процесу з географії. Такі компетенції доцільно поділити на підгрупи, а саме: географічні знання, географічні вміння й навички, географічне бачення світу, емоційно-ціннісне ставлення до довкілля й людської діяльності в ньому та досвід творчої діяльності учнів з географії.

Знання, що формуються в учнів на уроках географії поділяються на емпіричні та теоретичні. Емпіричні географічні знання відіграють роль підґрунтя, на якому будується система відповідних теоретичних географічних знань, відбувається аналіз і систематизування географічних фактів, їхнє узагальнення й формування уявлень щодо просторово розміщених географічних об'єктів вивчення. До різновидів таких знань належать географічні факти, географічна номенклатура й географічні уявлення.

Наведення географічних фактів дозволяє безпосередньо характеризувати географічні об'єкти вивчення й створювати уявлення щодо них, обґрунтовувати окремі висновки теоретичного змісту, розтлумачувати географічні поняття або причинно-наслідкові зв'язки, конкретизувати теоретичні знання. За географічні факти править реальна географічна інформація, що використовується як основа засвоєння природних і соціально-економічних закономірностей і поглиблення вже сформованих географічних знань.

Географічна номенклатура, що є переліком географічних назв, кількість і склад яких визначається шкільними програмами з географії, використовується задля конкретизації просторових географічних уявлень учнів і полегшення формування їхніх теоретичних знань.

Географічні уявлення, як один з видів емпіричних географічних знань, адекватні уявленням учнів щодо географічних об'єктів вивчення. За умови, що такі уявлення мають бути об'ємними й яскравими, максимально відповідаючи дійсності, вони правлять за основу формування відповідних географічних понять учнів.

До складу теоретичних географічних знань входять географічні поняття; причинно-наслідкові зв'язки, географічні закономірності, гіпотези й теорії. Варто зазначити, що фундамент географічної освіти в школі закладає формування географічних понять, що є узагальненою формою відображення дійсності, зміст якої в цілому визначається суттєвими й необхідними ознаками географічних об'єктів вивчення й відношення між ними. Поряд із поняттями, причинно-наслідкові зв'язки та закономірності є осно-

вними елементами теоретичних знань географічної науки. Формування причинно-наслідкових зв'язків потребує спеціально організованої навчально-пізнавальної діяльності учнів, під час якої вони мають не лише виявляти причини, що зумовлюють стан і динаміку географічних об'єктів вивчення, а й пояснювати дію таких причин і визначати наслідки, до яких ця дія призводить. У свою чергу географічні закономірності відображають об'єктивно існуючий постійний взаємозв'язок між географічними об'єктами, процесами та явищами, зумовлений їхньою сутністю.

До другої підгрупи предметних географічних компетенцій належать географічні вміння й навички учнів. Зазначимо, що формування географічних знань учнів безпосередньо поєднане з формуванням і розвитком їхніх умінь. Географічні вміння – це здатності до виконання певних дій, які набуті учнями на основі знань і попереднього досвіду, а навички – саморушні здатності до виконання певних дій, які реалізуються учнями без обмірковування алгоритму такого виконання [7].

Із метою конкретизування цих компетенцій доцільно виділити чотири типи таких умінь і навичок, а саме: інтелектуальні (пізнавальні), навчальні та прикладні географічні вміння й навички, а також уміння й навички географічного навчального моделювання.

Відповідно до провідних завдань шкільної освіти у методиці навчання географії приділяється значна увага формуванню інтелектуальних (пізнавальних) умінь, до яких належать уміння учнів: розпізнавати окремі географічні об'єкти вивчення та їхні структурні частини; аналізувати природні й соціально-економічні процеси та явища; зіставляти й порівнювати об'єкти вивчення, передусім природно-територіальні комплекси тощо; встановлювати географічні причинно-наслідкові зв'язки, зокрема виявляти вплив різноманітних чинників на перебіг природних і соціально-економічних процесів; давати комплексні характеристики об'єктам вивчення (синтезувати нові географічні знання); узагальнювати, систематизувати й робити висновки світоглядного характеру [1].

Істотно впливають на глибину і міцність засвоєння географічних знань школярів і надають їм змогу раціонально витратити час на виконання самостійної роботи у класі чи вдома навчальні географічні вміння й навички. Вони визначаються здатністю учнів працювати з текстом та ілюстраціями підручника, конспектувати шкільну лекцію, здійснювати бібліографічний пошук, працювати з комп'ютером, планувати свою навчально-пізнавальну діяльність тощо.

Чільне місце у процесі навчання географії приділяється формуванню прикладних географічних умінь і навичок, які спрямовано на безпосереднє втілення набутих географічних знань у практику та значною мірою поєднано з отриманням географічної інформації з різноманітних джерел знань і її використанням.

Особлива увага приділяється й оволодінню учнями вміннями й навичками географічного навчального моделювання, до яких належать здатності учнів

застосовувати різноманітні географічні навчальні моделі, насамперед графічно-знакові. Одним із різновидів цього типу є картографічні та картографічно-геоінформаційні, до яких належать різноманітні вміння й навички роботи учнів з паперовими, цифровими та іншими географічними картами.

Інші географічні компетенції – географічне бачення світу, емоційно-ціннісне ставлення учнів до довкілля й людської діяльності у ньому та досвід творчої діяльності учнів з географії – також є визначальними предметними компетенціями саме географічної освіти. Зокрема, географічне бачення світу – це одна з підгруп предметних географічних компетенцій учнів, які спільно завбачують здатність школярів до історично зумовленого цілісного відображення довкілля та суспільно-економічних процесів у ньому й ґрунтуються, передусім, на знаннях про природу Землі, її населення, світову економіку, їхню взаємодію та здатності мислити просторово й комплексно. Формування цієї компетенції учнів зумовлено взаємодією їхнього індивідуального сприйняття довкілля та сучасного науково-географічного інтегрованого відображення світу, з яким вони знайомляться на уроках. Тобто у процесі навчання географії має відбуватися поступовий перехід від побутового бачення світу до географічного, а вчитель повинен спрямовувати свої зусилля на організацію навчально-пізнавальної діяльності учнів, спрямованої на забезпечення такого переходу.

Щодо емоційно-ціннісного ставлення до довкілля й людської діяльності в ньому можна зазначити, що емоції, почуття, переконання, погляди, установки, правила поведінки й світогляд школярів мають ґрунтуватися на їхньому естетичному сприйманні довкілля та екологічній свідомості. Ця підгрупа предметних географічних компетенцій безпосередньо поєднана з формуванням загальнокультурних компетенцій школярів. На її формування має бути спрямовано навчальний матеріал, у якому висвітлюються расові, етнічні, екологічні та інші проблеми людства. Крім того, емоційно-ціннісний аспект навчання географії безпосередньо поєднано з розвитком оцінювальної діяльності учнів. Учителю, який і сам не має бути байдужим до матеріалу, що він викладає, потрібно навчити дітей оцінювати географічні об'єкти, процеси та явища з точки зору того, наскільки вони цікаві й значущі. Здатність до оцінювальних суджень і умовиводів має вирішальне значення для формування переконань, поглядів і етичних норм поведінки учнів [4].

Досвід творчої діяльності учнів з географії – остання одна з підгруп предметних географічних компетенцій учнів, які є послідовно накопиченими, перевіренними та випробуваними з удосконаленням на практиці спроможностями школярів до творчого розв'язання певних географічних проблем і ґрунтуються на застосуванні здатності до критичного мислення учнів й засвоєних ними вміннях ефективного поступального творення в сфері географії.

У цілому творча діяльність учнів – це та, яка не має заздалегідь заданих достеменно окреслених результатів і спрямована на пошук і створення (творення) якісно нового або вдосконалення й розвиток відомого.

У творчій діяльності не можна виокремити конкретні етапи чи систему дій, вона має індивідуальне підґрунтя та залежить від творчого мислення учнів і рівня сформованості їхніх інтелектуальних умінь й особистих якостей. Досвід творчої діяльності не засвоюється як сума певних знань чи способів дій.

З метою впровадження у шкільну практику компетентісного підходу до навчання географії нами було визначено орієнтовний зміст предметних географічних компетенцій шкільних курсів географії на основі оновленої навчальної програми з географії для основної школи [2]. Проектування уроків географії на основі конкретизованих предметних компетенцій учнів надасть можливість учителям спрямовувати їхню педагогічну діяльність на досягнення наперед визначеного кінцевого результату як складника загальної географічної компетентності учнів.

Наводимо приклад визначення орієнтовного змісту предметної географічної компетенції учнів «знання» з курсу «Загальна географія» (тема «Літосфера») (табл. 1, с. 67–68).

Висновки. На сучасному етапі географічна освіта дотримується нових концептуальних підвалин, що засновані на компетентісному підході. Обґрунтування та визначення змісту предметних географічних компетенцій учнів дозволить запровадити такий підхід до навчання географії та, як наслідок,

ефективно формувати географічну компетентність учнів.

Список використаних джерел

- Бугрій, О.В. Теорія і методика формування інтелектуальних умінь учнів у процесі географічної освіти : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (географія)» / О.В. Бугрій. – Харків, 2006. – 41 с.
- Географія. Навчальна програма для учнів 6–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів // Географія та економіка в сучасній школі. – 2013. – № 1. – С. 8–28.
- Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти : затв. пост. Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 5. – С. 9–16.
- Загальна методика навчання географії : підручник [з грифом МОНМС України] / О.М. Топузов, В.М. Самойленко, Л.П. Вішнікіна. – Київ : ДНВП «Картографія», 2012. – 512 с.
- Кость, В. Стратегії режисури компетентісно орієнтованого уроку географії / Валентина Кость // Географія та основи економіки в школі. – 2009. – № 5. – С. 22–25.
- Нехочмяж, О.С. Країнознавча компетенція в змісті географічної освіти / О.С. Нехочмяж // Географія та економіка в сучасній школі. – 2013. – № 5. – С. 34–37.
- Самойленко, В.М. Дефініції дидактики географії : понятійно-термінологічний словник (електронна версія) / В.М. Самойленко, Л.П. Вішнікіна, І.О. Діброва. – Київ : Ніка-Центр, 2013. – CD (214 Мб), ISBN 978-966-521-349-9. – 334 с.
- Скаворонський, П. Зміст і структура поняття «картознавча компетенція» / Павло Скаворонський // Географія та основи економіки в школі. – 2009. – № 6. – С. 32–37.
- Топузов, О.М. Компетентісний підхід в умовах оновленого навчання географії в загальноосвітній школі / О.М. Топузов, Л.П. Вішнікіна // Географія та екологія: наука і освіта : матер. IV Всеукр. конф., м. Умань, 26–27 квітня 2012 р. / відп. ред. О.В. Тимець – Умань : Видавець «Сочинський», 2012. – С. 189–191.
- Уварова, Г.Ш. Зміст шкільної географічної освіти: тенденції та перспективи розвитку / Г.Ш. Уварова // Географія та економіка в сучасній школі. – 2013. – № 10. – С. 2–4.
- Делор, Ж. Образование: сокрытое сокровище / Жак Делор. – UNESCO, 1996. – 116 с.
- Зимняя, И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования / И.А. Зимняя // Компетенции в образовании: опыт проектирования : сб. науч. тр. / под ред. А.В. Хуторского. – Москва : Научно-внедренч. предпр. «ИНЭК», 2007. – С. 33–44.
- Равен, Джон. Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализация / Джон Равен. – Москва, 2002. – 400 с. (англ. 1984 р.)
- Хуторской, А.В. Определение общепредметного содержания и ключевых компетенций как характеристика нового подхода к конструированию образовательных стандартов / А.В. Хуторской // Компетенции в образовании: опыт проектирования : сб. науч. тр. / под ред. А.В. Хуторского. – Москва : Научно-внедренч. предпр. «ИНЭК», 2007. – С. 12–20.

Дата надходження авторського оригіналу: 03.11.2015

Вишнікіна Л. П. Содержание предметных географических компетенций учащихся.

Рассматривается проблема научного обоснования и конкретизации содержания предметных географических компетенций учащихся, даётся анализ понятий «компетентность», «ключевые компетенции», «межпредметные компетенции», «предметные географические компетенции». Приведён пример определения ориентировочного содержания предметной географической компетенции «знания» на базе обновленной учебной программы по географии для основной школы.

Ключевые слова: компетентностный подход к обучению, ключевые компетенции, межпредметные компетенции, предметные географические компетенции, географическая компетентность учащихся.

Vishnikina L. P. The content of pupils' subject geographic competencies.

The article deals with the problem of scientific reasoning and concrete definition of the content of pupils' subject geographic competencies. The notions, such as: «competency», «key competencies», «inter-subject competencies», «subject geographic competencies» have been analyzed. The example of defining the tentative content of the subject geographic competency «knowledge» has been adduced on the basis of the updated educational program on Geography for secondary school.

Key words: competency-building approach on training, key competencies, inter-subject competencies, subject geographic competencies, pupils' geographic competency.

Орієнтовний зміст предметної географічної компетенції учнів з курсу «Загальна географія» (6-й клас)

№ уроку	Тема уроку	Знання					закономірності
		факти	номенклатура	уявлення	поняття	причинно-наслідкові зв'язки	
Тематичний блок № 3 «Літосфера»							
19	Внутрішня будова Землі	внутрішні шари Землі: внутрішнє ядро (радіус ≈ 1370 км), зовнішнє ядро (потужність ≈ 2100 км), мантія (потужність $\approx 2895-2830$ км), земна кора ($\approx 5-75$ км)		літосфера; внутрішня будова Землі; будова літосфери, її властивості	літосфера; ядро; мантія; земна кора	причини і наслідки відмінностей внутрішніх шарів Землі	внутрішні шари Землі відрізняються за потужністю, хімічним складом, температурою та густиною речовини, що їх складає
20	Типи земної кори	Материкова земна кора в горах має потужність 70-30 км, складається з трьох шарів: базальтового, гранітного та осадового. Океанічна земна кора складається з двох шарів – базальтового та осадового, і її товщина становить лише 6–15 км		склад материкової та океанічної земної кори; базальтовий, гранітний та осадовий шари земної кори	материкова земна кора; океанічна земна кора	причини і наслідки збільшення температури гірських порід та мінералів земної кори з глибиною	материкова і океанічна земна кора відрізняються за потужністю і шарами, що їх складають
21	Внутрішні процеси, що спричиняють зміни у літосфері	температура земного ядра сягає 6000°C , а речовина мантії нагріта до 2000°C		внутрішні процеси, що зумовлюють зміни в земній корі та на поверхні земної кулі, літосферні плити, наслідки їх переміщення; рельєф	літосфера; літосферна плита;	причини й наслідки руху літосферних плит	висока температура внутрішніх шарів Землі призводить до рухів земної речовини у літосфері
22	Землетруси, сейсмічні пояси.	сила землетрусу вимірюється за шкалою Ріхтера в балах – від 1 до 12	сейсмічні пояси: Тихоокеанський, Середземно-морський	рухи земної кори; гіпоцентр та епіцентр землетрусу; зони поширення землетрусів; розташування сейсмічних поясів Землі	землетрус; сейсмічні пояси Землі	причини і наслідки раптових розривів і зміщень блоків земної кори по розломах у її глибинах і верхніх шарах мантії	більшість землетрусів спостерігається на межах літосферних плит, де розташовані рухомі ділянки земної кори
23	Вулкани та гейзери	на нашій планеті є близько 600 вулканів, які активно діють; температура магми – $800-1600^{\circ}\text{C}$	вулкани: Ключевська Сопка, Везувій, Кракатау	магматизм, вулканізм, діяльність гейзерів	вулкан, магма, лава, конус і жерло вулкана; гейзер	причини і наслідки виверження вулканів та дії гейзерів	вулкани як і землетруси, знаходяться у сейсмічних поясах на межах літосферних

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7	8
24	Зовнішні процеси, що зумовлюють зміни земної кори та рельєфу	рухаючись вода розчиняє гірські породи і переносить часточки нерозчинних порід		зовнішні процеси, що зумовлюють зміну земної кори: робота води, вітру, льодовиків,	вивітрювання; ерозія; акумуляція; карст; еолові форми рельєфу	причини й наслідки дії води і вітру на земну поверхню	земна кора стикається і взаємодіє з гідроферою, атмосферою і біоферою, які видозмінюють її
25	Зображення нерівностей земної поверхні на карті. Шкала висот і глибин	якщо точка на поверхні суходолу розташована нижче рівня Світового океану, то перед значенням висоти ставлять знак мінус		гори; рівнини; зображення гір, рівнин та глибин на географічних картах; способи визначення абсолютної і відносної висот за картами	абсолютна і відносна висота місцевості; горизонталі на географічних картах; шкала висот і глибин географічних карт	чим вищі гори, тим темніше коричневий колір, яким їх зображують на карті; чим нижчі рівнини, тим темніше зелений колір, яким їх зображують на карті	
26	Основні форми рельєфу Землі. Рівнини та їх зміни	рівнини займають 60 % поверхні суходолу	рівнини: Східноєвропейська рівнина; Західносибірська та Амазонська низовини; плоскогір'я: Середньосибірське, Бразильське	основні форми рельєфу суходолу; різноманітність та утворення рівнин на суходолі; найбільші за площею рівнини світу	рівнини; западини; низовини; височини; плоскогір'я	причини й наслідки впливу внутрішніх і зовнішніх процесів на формування та зміни рівнин	внутрішні сили Землі створювали рівнини (первинні), а зовнішні – руйнували та перебудовували їх (вторинні)
27	Гори та їх зміни під дією внутрішніх і зовнішніх процесів Землі	гори займають 40 % поверхні суходолу	гори: Карпати, Кримські, Альпи, Уральські, Кордильєри, Кавказ, Гімалаї з вершиною Джомолунгма (Еверест), Анди	різноманітність та утворення гір на суходолі; найвищі і найдовші гори світу; складчастий пояс; гірська країна; молоді, омолоджені та відроджені гори	гори; високі, середні й низькі гори; складчастості та складчастості бриливі гори	причини й наслідки впливу внутрішніх і зовнішніх процесів на формування та зміни гір	внутрішні сили Землі створювали гори, а зовнішні – руйнували та перебудовували їх
28	Рельєф дна Світового океану	на дно Світового океану припадає 71 % поверхні Землі; середня глибина світового океану становить 3700 м	Серединно-Атлантичний серединно-океанічний хребет	основні структури рельєфу дна океану; підводна окраїна материка; перехідні зони	материкова окраїна; шельф; серединно-океанічні хребти; ложе океану	причини й наслідки впливу внутрішніх і зовнішніх процесів на формування та зміни рельєфу дна океану	земна кора в межах кожної структури рельєфу дна океану відрізняється за потужністю і будовою
29	Рельєф і діяльність людини	унікальних об'єктів літосфери охороняються всесвітньою міжнародною організацією ЮНЕСКО		охорона унікальних форм рельєфу земної кулі; переважачи форми рельєфу своєї місцевості	унікальні форми рельєфу; надра; кар'єри; терикони	причини й наслідки необхідності охорони форм рельєфу	рельєф має велике значення в житті людини та її господарської діяльності
30				Тематичний контроль та корекція навчальних досягнень учнів			